

Estetiikan filosofisia kysymyksiä

Risto Pitkänen

Luonnonfilosofian seura

29.10.2013

MITÄ ESTETIIKKA TUTKII

Estetiikka ja ”estetiikka”

- Estetiikasta puhutaan usein samalla lailla löysästi kuin filosofiasta. Kun puhutaan jonkun taiteilijan, taideliikkeen tai vaikkapa suomalaisen muotoilun ”estetiikasta”, sanotaan filosofisesti katsoen, että mitään estetiikkaa ei ole olemassakaan. On vain erilaisia käsityksiä siitä, millaiset teokset, tekniikat, muodot jne. ovat *tässä historiallis-kulttuurisessa kontekstissa* kiinnostavia ja leimallisia. Se, mikä tekee jonkin ”estetiikan” kiinnostavaksi, määrittyy näin katsoen aina ja vain jotakin muuta ”estetiikkaa” vasten.
- On tärkeää ymmärtää, että estetiikalla on historiansa ja että se elää kulttuurissa, mutta ”estetiikasta” päästään estetiikkaan vain niin, että pohditaan esteettisten käytäntöjen piirteitä ja historiaa yleisemmästä, filosofisesta näkökulmasta.

Esteettisistä kysymyksistä estetiikkaan

- Estetiikka on itsenäisenä tutkimusalueena hyvin nuori. Filosofit olivat puhuneet esteettisestä ja estetiikasta (kreikan sanasta *aisthetikos*, aistihavaintoon liittyvä) lähinnä tieto-opillisen (tiedon luotettavuutta koskevan) tutkimuksen kohteina.
 - Immanuel Kantin *Puhtaan järjen* kritiikissä (1781) on *Transsendentaaliseksi estetiikaksi* nimetty osasto, joka ei suinkaan käsittele estetiikka sanan nykymielessä vaan havaitsemisen ennakkoehtoja (aika ja avaruus).
- Saksalainen rationalistinen filosofi Alexander Gottlieb Baumgarten antoi 1700-luvun puolivälissä *estetiikan* nimen aisteilla arvostelemisen kyvyn ja sen kohteen, kauneuden, tutkimukselle. Estetiikan tieteen tehtävä oli Baumgartenin mukaan johtaa luonnon tai taiteen kauneuden säännöt tai periaatteet yksilöllisestä mausta.
- Baumgartenin oma estetiikka on enintään historiallisesti kiinnostavaa, mutta tuomalla kauneuden ja taiteen yhteisen käsitteen alle hän loi kasvualustan estetiikan kehittymiselle omaksi opinalaksi.



AESTHETICA

SCRIPTIT

ALEXAND. GOTTLIEB
BAUMGARTEN

PROF. PHILOSOPHIAE.



TRAIECTI CIS VIADRVM

IMPENS. IOANNIS CHRISTIANI KLEYB

CICISCL.

Historiallisesti muotoutunut risteilevien kysymysten kenttä

- Estetiikalla ei ole selvärajasta tutkimuskohdetta samalla lailla kuin luonnontieteillä. Estetiikan kysymykset ovat muiden ihmistieteiden tavoin syntyneet ajattelun ja kulttuuristen käytäntöjen historiallisen kehityksen myötä, ja kysymykset vaikuttavat ensi silmäyksellä hyvinkin erilaisilta.
 - Miten taideteokset ovat olemassa? Onko taideteoksella yksi oikea tulkinta vai ovatko kaikki tulkinnat yhtä oikeita? Mihin representaatio, esimerkiksi kuvallinen esittäminen perustuu? Mitä fiktio on? Miten metafora toimii? Onko 'täydellinen' väärennös esteettisesti yhtä arvokas kuin alkuperäinen teos? Onko kaikki koskematon luonto esteettisesti arvokasta? Onko rap taidetta? Onko olemassa erityisiä esteettisiä elämyksiä? Miten ja miksi taide on syntynyt? Ja niin edelleen.
- Ydinkysymysten pohtiminen luo yhteyksiä käsitteiden ja tutkimusalueiden välille. Esimerkiksi taidetta voi tuskin pohtia syvällisesti ja laaja-alaisesti tuomatta mukaan esteettisen kokemuksen ja arvon käsitteitä. (Taide on kulttuurinen asia, joka on itsessään arvokasta ja jonka arvon lähde on taideteosten ominaisuuksiin kohdistuva kokemus ja ymmärtäminen.)

Teorioiden runsaus

- Tieteenfilosofi Thomas Kuhnin mukaan ihmistieteet eroavat luonnontieteistä siten, että niissä ei ole kulloisiakin tutkimuskysymyksiä ja tutkimuksen tavoitteita määrittävää yhteistä paradigmaa, vaan vallalla ovat keskenään kilpailevat perinteet, suuntaukset ja muodit, joista ei koskaan sukeudu yhteisesti hyväksyttyä teoriaa.
 - Fysiikassa ei ole newtonilaista ja einsteinilaista perinnettä tai suuntausta, vaan suhteellisuusteoria syrjäytti Newtonin.
- Luonnehdinta soveltuu hyvin estetiikkaan (ja filosofiaan ylimalkaan). On monenlaisia – usein yleisemmistä filosofisista suuntauksista ammentavia, selitysaltaan vaihtelevia teorioita ja selityksiä, mutta mistään merkittävästä asiasta ei vallitse yksimielisyyttä.
- Teorioilla on historiansa, ja niitä voi tutkia ja tutkitaan historiallisesti. Samalla tavoin kuin (muussakin) filosofiassa opinalan historian ymmärtäminen on tärkeä osa itse opinalaa. Tällainen tutkimus ei kuitenkaan tähtää ensimmäisen kertaluokan totuuksiin samalla tavoin kuin positiiviset tieteet. Tutkimalla erilaisia taideteorioita selviää, mitä taide on Aristoteleen, Kantin tai Hegelin mielestä, mutta ei, mitä taide on tai ei ole.

Perinteiset metodit

- Estetiikka alkoi filosofien pohdinnoista ja on pääosin harjoittanut samanlaista pohdintaa ja argumentointia kuin (muukin) filosofia. Suurista filosofiista estetiikan kysymykset ovat tärkeässä asemassa vain Kantilla, Hegelillä ja Schopenhauerilla.
- Estetiikassa on lähdetty siitä, että totuus taiteesta ja esteettisestä voidaan saavuttaa tekstejä lukemalla, pohtimalla ja puolustamalla näin saatuja teorioita filosofisen argumentaation keinoin.
- Monet estetiikan kohteet, esimerkiksi esteettinen kokemus, näyttäisi empiiriseltä ilmiöltä, mutta esteetikot tutkivat kokemustakin käsitteellisesti tai fenomenologisesti.
- Arvoihin liittyviä asioita on periaatteessakin hankalampi tutkia empiirisesti. Richard Wollheim on esimerkiksi sitä mieltä, että jos esteettistä arvottamista koetetaan tulkita yksittäisten ihmisten tai ihmisryhmien näkökulmasta, joudutaan estetiikasta sosiologiaan tai antropologiaan.

Empiirinen marginaali

- Varsinkin esteettistä kokemusta on tutkittu aktiivisesti empiirisin menetelmin psykologian piirissä aina 1800-luvun lopulta, jolloin syntyivät empiiriset ihmistieteet. Evoluutioteorialla oli keskeinen rooli tässä ”empiirisessä käänteessä”, jonka piiriin suomalaisen estetiikan merkkimies Yrjö Hirn hakeutui Lontoossa 1800-luvun loppuvuosina.
- Hirn vakuuttui, että totuus estetiikasta ei löydy filosofien järjestelmistä, vaan uusista empiirisistä tieteistä. Hän julistaa v. 1900 julkaistun kirjansa *The Origins of Art* (Taiteen alkulähteet) alkutahteina, että estetiikan menetelmät pitää saattaa linjaan yleisen tieteellisen kehityksen kanssa.
 - ”Historiallisen ja psykologisen tutkimuksen täytyy korvata aiheen dialektinen käsittely. Taidetta ei voi enää johtaa yleisistä filosofisista ja metafysisistä periaatteista, vaan sitä täytyy tutkia – induktiivisen psykologian menetelmin – inhimillisenä aktiviteettina. Kauneutta ei voi tarkastella puolitranssendentaalisena todellisuutena, vaan se täytyy tulkita inhimillisen kaipuun kohteena ja inhimillisen nautinnon lähteenä. Varsinaisessa estetiikassa samoin kuin taiteen filosofiassa kaiken tutkimuksen pitää lähteä teoreettisten oletusten sijaan esteettisen elämän psykologisista ja sosiologisista tosiasioista.”
- Hirnin kritiikin kohde oli hegeliläinen idealistinen estetiikka, joka tarkasteli taidetta hengen tuotteena, jonka kehitystä ohjasivat hengen kehityksen ennalta annetut lait. Hirn nimesi kirjansa psykologiseksi ja sosiologiseksi tutkimukseksi, mutta ei harjoittanut itse empiiristä tutkimusta, vaan rakensi oman teoriansa empiirisen tutkimuksen teorioiden päälle. Hänen mukaansa taiteen alkulähde oli empiirinen: tunteiden ilmaisemisen pakko, mutta taiteen historiallisen kehityksen ohjaavaksi voimaksi ja päämääräksi hän esitti filosofisen estetiikan perinteisintä, vahvasti ei-empiiristä käsitettä: pyyteettömyyttä. Hän tunnistaa paradoksin, mutta ei yritä ratkaista sitä.
- Esteettisten mieltymysten ja taiteen empiirinen selittäminen on saanut muutaman viimeisen vuosikymmenen aikana uutta puhtia evoluutionäkökulmista. Filosofisen estetiikan valtavirta ei ole adaptiivisista selityksistä innostunut.

Nykyestetiikan tutkimusalueita

Esteettinen teoria	Taiteen teoria	Merkitys ja arvot	Estetiikan historia	Ympäristö-estetiikka	Empiirinen estetiikka
Esteettisen kokemuksen logiikka ja fenomenologia	Taiteen ja taiteiden käsitteiden kehitys ja määritteleminen, taideteosten ontologia	Merkityksen lähteet (representaatio, fiktio, ilmaiseminen, metafora jne)		Luonto ja elinympäristö esteettisen kokemuksen ja arvostamisen kohteena	Esteettisten mieltymysten empiirinen - kognitiivinen ja evolutiivinen - selittäminen
Kokemuksen kohteen eli esteettisen objektin logiikka ja ontologia.	Taidekokemuksen kategoriat, taiteen herättämien tunteiden luonne	Tulkinnan logiikka ja käytännöt. Taiteen tutkimuksen ja kritiikin kysymykset		Esteettiset ja muut arvot arvostamisen ja päätöksenteon yhteyksissä (tiedepohjainen arvostaminen, positiivinen estetiikka)	Taiteen luonteen ja alkuperän evolutiiviset selitykset
Esteettisten käsitteiden logiikka		Esteettisen arvon luonne ja lähteet. Arvottamisen perusta ja perusteleminen			

TEORIAT JA MÄÄRITELMÄT

Voiko olla estetiikan tiedettä?

- Immanuel Kant sanoi runsaat 200 vuotta sitten, että ei voi olla estetiikan tiedettä, koska esteettiset arvostelmat ja taideteosten luominen eivät perustu säännöille ja periaatteille. Voi olla vain kritiikki, siis käsitteiden ja arvostelmien analyysi. (Immanuel Kant, *Kritik der Urteilskraft*, 1791.)
- Ludwig Wittgenstein oli samaa mieltä ja irtavili käsitykselle ”estetiikan tieteestä”, joka kertoisi meille, mikä on kaunista. ”Siihen pitäisi kai kuulua myös se, millainen kahvi maistuu hyvältä”, Wittgenstein heittää.
- Wittgensteinin mukaan estetiikka voisi käsittää kaksi ”kieliopillisen” tutkimuksen aluetta: aistikokemusten (ruoka, tuoksut jne.) mielihyvän ilmaukset ja taide (Ludwig Wittgenstein, *Lectures on Aesthetics*, 1966/ 1938.)

Esteettiset kielipelit

- Wittgensteinin omaperäisimpiä ajatuksia on, että kieli ei useimmiten toimi niin, että sanat viittaavat johonkin maailmassa, josta lause sitten sanoo jotakin totta tai epätotta. Tämä oli karkeasti ottaen Wittgensteinin kieliteoria varhaisteoksessa *Tractatus Logico-Philosophicus*.
- Wittgensteinin myöhemmässä filosofiassa kieli ja maailma tulevat yhteen eriliasissa kielipeleissä, jossa kieltä käytetään jonkin toiminnan osana. Rakentajien kielipelissä rakentaja antaa käskyjä sanomalla erilaisten rakennuselementtien nimiä, ja apulainen antaa nimetyn elementin rakentajalle. (*Filosofisia tutkimuksia*, 1953, §2)
- Wittgenstein kuvailee esteettisiä kielipelejä, joissa käytetään vähän sanoja. Vaatturilla pukua sovittava henkilö saattaa sanoa ”Pituus on oikea”, ”Tuo on liian lyhyt”, ”Tuo on liian kapea” jne.
- Kielipeliin kuuluu Wittgensteinin mukaan koko kulttuuri. Kuvailtaessa musiikkimakua pitää kuvailla, antavatko lapset konsertteja, antavatko naiset vai vain miehet ja niin edelleen.
- Kielipelejä kuvailemalla ei ole tarkoitus vastata sellaisiin kysymyksiin kuin mitä kauneus tai taide on. Tarkoitus on päinvastoin, kuten Wittgenstein sanoo, päästää kärpänen ulos kärpäslasista eli palauttaa kieli filosofisten spekulatioiden lomatunnelmista takaisin tavalliseen käyttöönsä. Ongelma ei ratkea vaan häviää.
- Wittgensteinin vaikutus näkyi estetiikassa pian hänen postuumin teoksensa *Filosofisia tutkimuksia* (1953) julkaisemisen jälkeen.

Taide ja perheyhtäläisyydet

Morris Weitz soveltaa 1956 ilmestyneessä kirjoituksessaan Wittgensteinin huomiota, että kaikki käsitteet eivät ole samanlaisia. Kaikilla käsitteillä – ja niitä vastaavilla asioilla – ei ole yhteistä olemusta, joka olisi läsnä kaikissa käsitteen alaan kuuluvissa olioissa.

- Wittgensteinin esimerkki oli pelin käsite. Sen sijaan, että otaksuisimme, että koska käytämme samaa sanaa, peleillä täytyy olla jokin yhteinen piirre, Wittgenstein kehottaa tutkimaan pelejä. Havaitsemme, että on monentyypisiä pelejä – lautapelejä, korttipelejä, pallopelejä jne. Kun etsimme peleille yhteistä piirrettä, havaitsemme, että pelien välillä on yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia. Moniin peleihin kuuluu esimerkiksi voittaminen ja häviäminen, mutta kun lapsi pelaa yksikseen palloa, tätä piirrettä ei ole. Monet pelit vaativat taitoa ja onnea, mutta eivät kaikki. Lasten peleissä korostuu huvi, joka on kaukana monista muista peleistä. Ja niin edelleen.
- Kun tutkimme tällaisia käsitteitä, huomaamme, miten yhtäläisyyksiä ilmaantuu ja häviää tapauksesta toiseen siirryttäessä. Pelit ovat kuin perhe, jonka jäseniä yhdistää risteilevien perheyhtäläisyyksien (Familienähnlichkeit) verkosto.
- Filosofin tavanomainen siirto olisi sanoa, että perhekäsitteillä, esimerkiksi peleillä, on yhteinen piirre, nimittäin erilaisten piirteiden disjunktio. Pelissä on kyse *joko* voittamisesta ja häviämisestä *tai* taidosta tai huvista *tai* ... Wittgensteinin mukaan tämä on sanoilla leikkimistä. Voisi sanoa yhtä hyvin, että jokin kulkee koko lyhyistä säikeistä muodostuvan langan läpi – nimittäin säikeiden jatkuva päällekkäisyys.
- Weitzin mukaan ”taide” on perheyhtäläisyyuskäsite samaan tapaan kuin ”peli”. Weitzin argumentti kurottaa pidemmälle kuin Wittgenstein, sillä Weitz väittää, että ”taide” on välttämättä perheyhtäläisyyuskäsite eli sitä ei voi sulkea millään määritelmällä tai edes määritelmien disjunktiolla, koska taide on avoin käsite jo taiteen luovuuden johdosta – uudet teokset voivat romuttaa vanhat määritelmät, kuten taiteen historiassa on säännöllisesti käynyt (”Teorian tehtävä estetiikassa”, 1965).

Taide ja teoriat

- Taidetta voi pohtia väljemminkin Wittgensteinin mallia seuraillen. Miten selittäisimme jollekulle, mitä taide on? Emme varmaankaan aloittaisi taidefilosofian määritelmistä, vaan kuvailisimme, näyttäisimme tai soittaisimme erilaisia taideteoksia ja lisäisimme Wittgensteinin tavoin: ”Tämä ja tämänkaltaiset asiat ovat taidetta.”
- Estetiikka on perinteisesti ajatellut, että kun vain löydämme oikean formuloinnin sille, mitä tiedämme taiteesta, olemme saaneet selville, mitä taide todella on. Weitzin ja monien muiden Wittgensteinia seuraavien esteetikkojen mielestä koko yritys määritellä taide on harhapolku. Sen sijaan että päästäisi kärpäsen kärpäslasista, taiteen määrittelijä johtaa kärpäsen takaisin lasiin. William Kennick havainnollisti asiaa mainiosti varastotestin kielipelillä. Onnistuisiko kuraattori samaan paremmin sen, mitä haluaa, jos lähettäisi vahtimestarin hakemaan varastosta esimerkiksi kaikki merkittävät muodot vai jos antaisi ohjeeksi tuoda kaikki taideteokset? (”Perustuuko perinteinen estetiikka erehdykseen” 1971/1958)
- Taide-käsitteen historiallisen muotoutumisen valossa taide näyttäisi tyypilliseltä perheyhtäläisyyskäsitteeltä. Uudemmat määritelmät ja teoriat lähtevätkin siitä, että taiteella ei ole ajatonta olemusta, vaan se muodostuu pelien tavoin historiallisesti ja kulttuurisesti kehittyneistä ja kehittyvistä käytännöistä. Määritelmät tuovat esiin taiteen kontekstuaalisia piirteitä – historia, taiteen institutionaalinen asema jne.
- Radikaalisti toinen lähestymistapa olisi kysyä, eikö taidetta voi *tutkia* samalla tavalla kuin luonnollisia lajeja. Tällainen tutkimus ei rajoittuisi siihen, mitä me tiedämme, vaan olisi avoin empiirisille löydöille. Jotkut evolutiivisen estetiikan piirissä toimivat uskovat, että taiteen olemus on tosiaan mahdollista löytää tutkimalla taidetta empiirisesti.

Arthur Danton taidemaailma

- Amerikkalainen filosofi Arthur Danto esitti 1964, että sen selittämiseen, miksi jokin on taidetta, tarvitaan taidemaailman käsite. ("The Artworld".)
- Danto tavoitteena ei ole uusi taiteen määritelmä vaan sen ymmärtäminen, mikä tekee jostakin taideteoksen. Miksi kahdesta täysin samanlaisesta asiasta, toinen voi olla taideteos ja toinen ei? Andy Warholin ensimmäisten *Brillo-laatikoiden* kohtaaminen antoi Dantolle ratkaiseva sysäyksen sen pohtimiseen, mikä voi transfiguroida, kirkastaa tavallisen esineen (*commonplace*) taideteokseksi niin että kasa pakkauslaatikoita ilmestyy katsojalle taideteoksen kirkkaudessa samaan tapaan kuin Jeesus evankeliumien mukaan ilmestyy opetuslapsille.
- Danton vastaus on, että Warholin *Brillo-laatikot* elävät eri maailmassa kuin hypermarketin laatikkokasa. Ne ovat siirtyneet ostamisen ja myymisen maailmasta tulkitsemisen maailmassa. Taideteoksia tulkitaan taidemaailmassa teorian ja taidehistorian maailmana. *Brillo-laatikot* on taideteos, koska se viittaa monin tavoin aiempaan taiteeseen ja taidefilosofiaan. Hypermarketin laatikkokasa ei viittaa itsensä ulkopuolelle.



Andy Warholin Brillo-
Laatikot olivat
ensimmäistä kertaa
näytteillä New Yorkin
Stable-galleriassa 1964

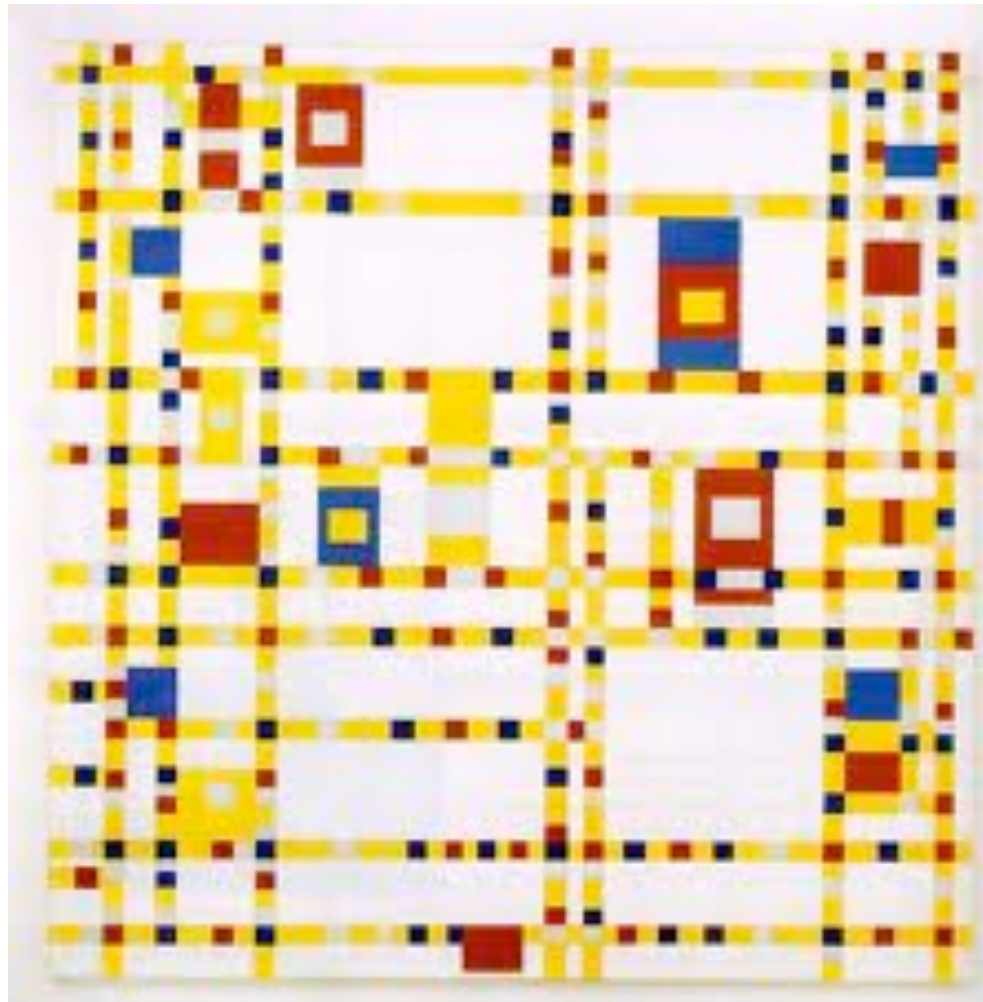
TAITEEN KULTTUURINEN IDENTITEETTI

Taiteen kategoriat

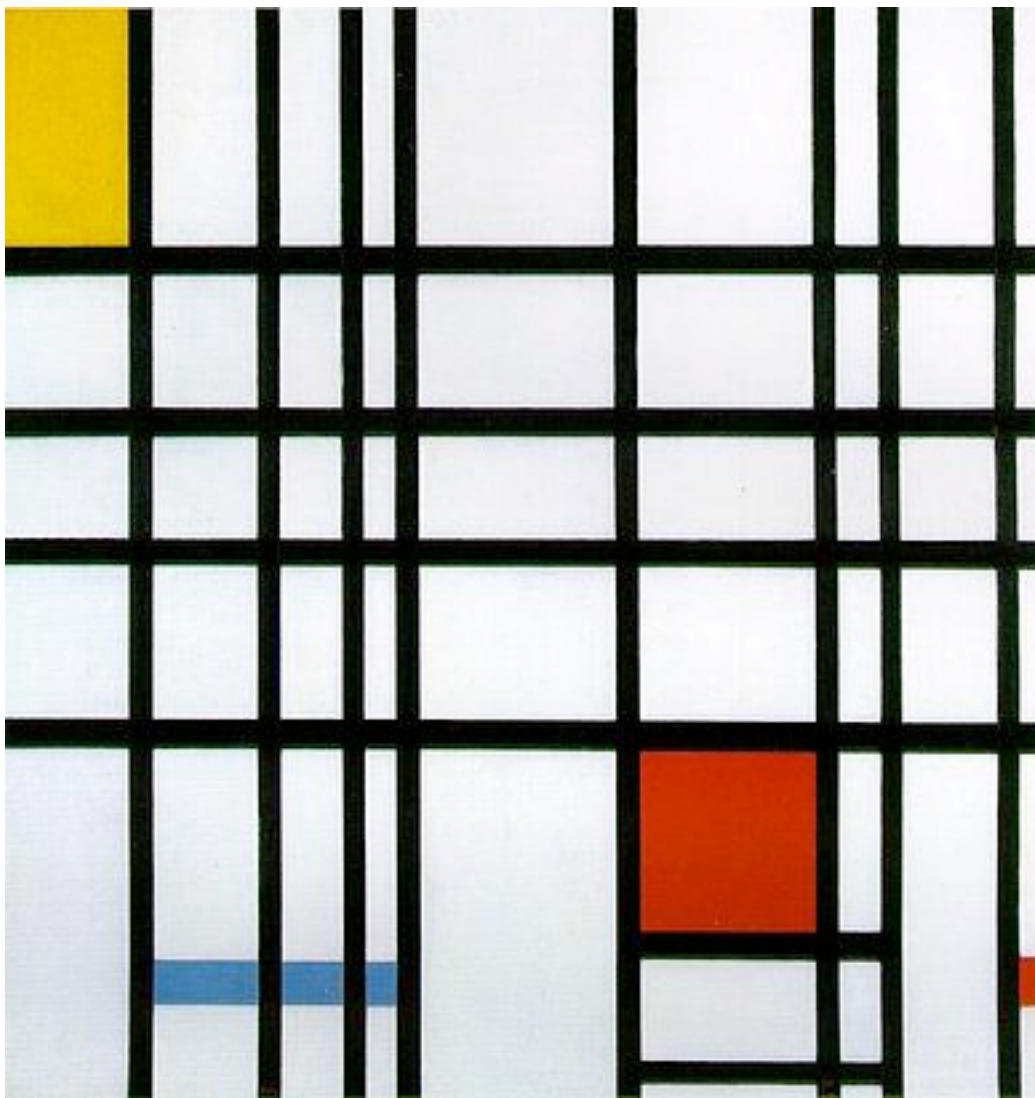
- Taide on olennaisesti kulttuurinen ilmiö, ja taideteoksen havaitseminen ja ymmärtäminen edellyttää sen kulttuurisen kontekstin ymmärtämistä. Tämä edellyttää intentioiden ja merkitysten ja niitä kannattavien traditioiden ymmärtämistä.
- Taidetta ei ole sen kulttuurisen luonteen vuoksi ainakaan helppo selittää luonnollistavasti samaan tapaan kuin vaikka puita tai atomeja, koska se, missä kategoriassa, vertailuluokassa jokin teos havaitaan, määrittää merkittävästi sitä, mitä ominaisuuksia siinä havaitaan.
- Kendall Waltonin mukaan kategoria määrittää sitä, mitkä kategoriaan kuuluvien teosten piirteet ovat vakio- eli standardipiirteitä, mitkä satunnaisia eli vaihtelevia ja mitkä poissulkevat kontra-standardipiirteet. ("Taiteen kategoriat", 1970)
 - Maalauksen litteys ja muotojen liikkumattomuus on maalausten kategorian vakiopiirre, kun taas värit ovat satunnaisia suhteessa maalausten kategoriaan. Esiinpistävä kolmiulotteinen objekti tai elektronisesti aikaan saatu kankaan värähtely ovat poissulkevia suhteessa tähän kategoriaan.
- Tavallisimmat kategoriat ovat historiallisesti vakiintuneita tyyli- ja lajikategorioita – klassinen, romanttinen, sinfonia, romaani jne.

Oikea ja väärä kategoria

- Henkilön, joka ei tunne lainkaan Piet Mondrianin tuotantoa, voi olla aika vaikea sanoa, mitä esteettisiä ominaisuuksia myöhäisessä maalauksessa *Broadway Boogie-Woogie* on. Nimen perusteella kuvassa voi nähdä pilvenpiirtäjiä, Broadwayn naapuruston New Yorkin ruutukaavan määrittämiä kortteleita. Maalaus on melko värikäs, mutta myös geometrisen kurinalainen.
- Jos on nähnyt Mondrianin varhaisempia töitä, teos näyttäytyy aika erilaisessa valossa.
- Työ on Mondrianin ankarammin geometrysten töitä rinnalla poikkeuksellisen värikäs ja eloisa. Siinä voi aistia New Yorkin elämän ja musiikin sykettä. Taidehistorioitsija Ernst Gombrich kommentoi, ettei hän tiennyt kovin tarkasti, mitä boogie-woogie on, mutta Mondrianin työ kertoi sen hänelle.
- Jos sen sijaan valitsisimme kategoriaksi modernin ekspressiivisen taiteen, tilanne näyttäisi aivan toiselta. Tässä kategoriassa Mondrianin työ on muodollinen ja pidättyväinen.
- Kategoria voi olla oikea tai väärä. Olisi ainakin tekstitulkinnan tasolla väärin selittää *Hamletia* komediana. Se, mikä on oikea tai väärä kategoria, ei kuitenkaan ole yksinkertainen tosiasiakysymys, vaan riippuu aina myös siitä, mikä on tulkitsijan ja hänen yleisönsä mielestä hedelmällisin tapa lähestyä teosta.



Piet Mondrian, *Broadway Boogie Woogie*, 1943. Museum Of Modern Art, New York.



[Piet Mondrian](#),
*Composition with Yellow, Blue
and Red*, 1937-42. Tate Gallery,
London



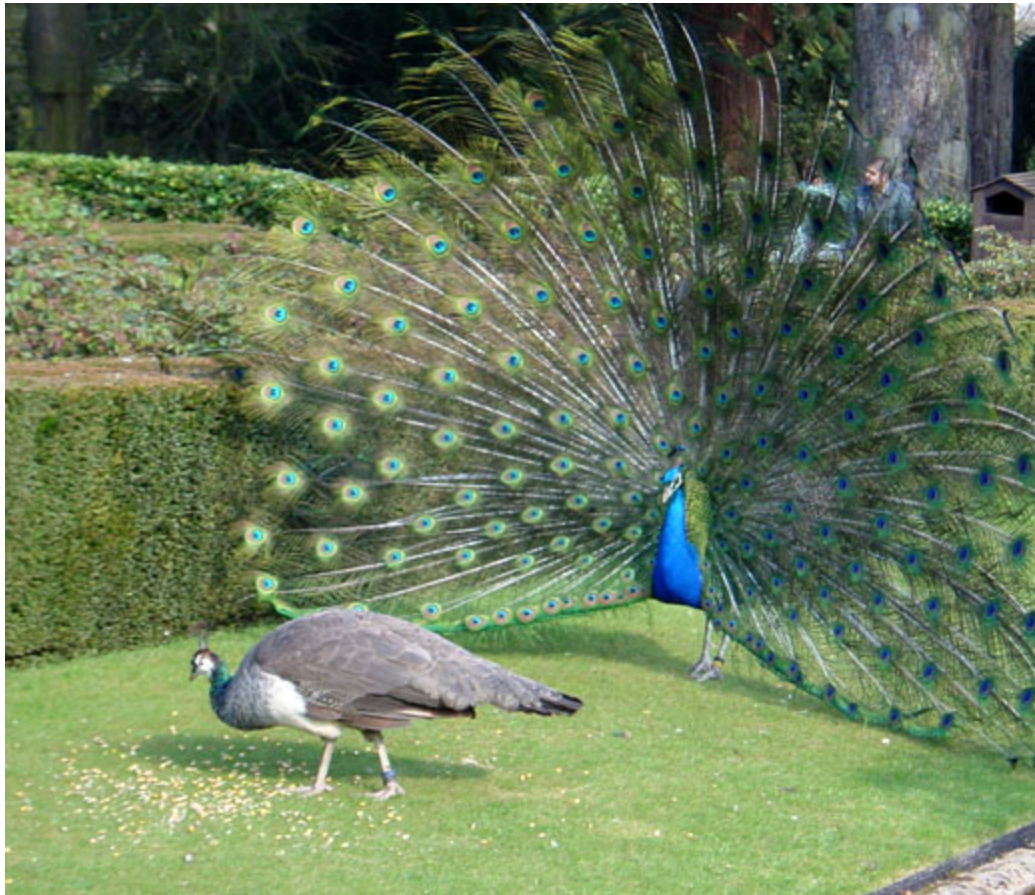
Vincent van Gogh,
Tähtikirkas yö, 1898. Museum
of Modern Art, New York.

EVOLUUTIOSELITYKSET

Esteettisten mieltymysten adaptiiviset selitykset

- Poikkikulttuurisesti todennettuja esteettisiä mieltymyksiä voidaan mahdollisesti selittää adaptiivisesti niin, että ne vakiintuivat ihmisen perimään onnistuneina ratkaisuinä kaukaisten esivanhempiemme selviytymisen ja lisääntymisen kannalta kriittisiin sopeutumisongelmiin heidän elinympäristöissään.
- Tällaisia ongelmia ovat mm. parinvalinta, ravinnon valinta ja elinympäristön valinta.
- Parinvalintapaineiden vaikutusta sukupuolten ulkonäköön ja käyttäytymiseen on tutkittu Darwinin sukupuolivalinnan teorian kehityksessä monilla lajeilla, mukaan lukien ihmislaji. Darwinin selityksen mukaan dimorfisilla lajeilla, joissa sukupuolien ulkonäkö ja käyttäytyminen eroavat merkittävästi, ero on kehittynyt valitsevan sukupuolen kauneudentajun ohjaamana.
 - Selityksen mukaan riikinkukon komea pyrstö on kehittynyt niin, että riikinkanojen esiäidit ovat tuhansien sukupolvien saatossa johdonmukaisesti valinneet lisääntymiskumppanikseen keskivertoa pidemmällä ja komeammin koristelluilla pyrstösulilla varustetut koiraat. Riikinkukko puolestaan esittelee pyrstöään naaraille, koska ymmärtää sen vetovoiman.
- Ihmisen parinvalintamieltymysten tutkimus on osoittanut mm., että sukupuolten valintamieltymykset poikkeavat merkittävästi toisistaan. Aihetta on tutkittu erittäin laajasti, mutta ihmisen kohdalla siitä myös kiistellään.

Sukupuolivalinta



Riikinkukko, *Pavo cristatus*.

Habitaattiteoria

- Maisemamieltymykset ovat toinen esteettisten mieltymysten alue, jossa on esitetty ja testattu evoluutioselityksiä.
- Englantilainen maantieteilijä Jay Appleton julkaisi 1970-luvun puolivälissä laajan tutkimuksen maisemakokemuksesta. Appletonin mukaan ympäristöjen herättämä mielihyvä (tai pelko) tulee kaukaa ihmisen kehityshistoriasta. Esivanhempamme sopeutuivat elinympäristöihinsä, habitaatteihin, oppimalla reagoimaan vaistonvaraisesti niiden tarpeitaan ja halujaan edistäviin tai uhkaaviin, siis selviytymisen kannalta kriittisiin piirteisiin.
- Appletonin habitaattiteorian mukaan kulttuuri ei ole pyyhkinyt pois esivanhempiemme sopeutumishistorian kuluessa syntyneitä vaistonomaisia tunnevalmiuksia. Appleton korostaa erityisesti havaintovalmiuksien evoluutiota. (Tiettyjen) maisemien havaitseminen tuottaa mielihyvää, koska meidän havaintokykymme kalibroituivat tunnistamaan symbolien tai vihjeiden perusteella ympäristöjä, jotka tarjosivat esivanhemmillemme mahdollisuuden tyydyttää perustarpeensa ja antoivat siten tyydytetyn tarpeen mielihyvän. (*The Experience of Landscape*, 1975.)

Turvallisuus ja vaaran havaitseminen

- Appletonin lähtökohta on, että hyvän elinympäristön tärkein edellytys on turvallisuus. Meillä on myötäsyttyinen vaistomainen kyky havaita ympäristöissä mahdollisia vaaroja ja uhkia.
 - Nälkäisellä oliolla voi olla tunteja ellei päiviä löytää keinot tyydyttää halunsa. Ympäristössä piilevän vaaran uhkaamalla oliolla saattaa olla vain sekunnin murto-osa henkensä pelastamiseen.
- Appletonin näköala-piilopaikka (prospect-refuge) teoria esittää erityisen tehtävän tälle erittäin herkälle vaaran havaitsemisen ja vaaran välttämisen mekanismille, jossa *näkemisen* ja *piiloutumisen* kaksoisaktiiviteeteilla on avainrooli.

Näköala ja piilopaikka

- Appleton tyypittää siis maisemat niiden tarjoamien näköalojen (prospects) ja piilopaikkojen (refuges) pohjalta. Tästä päästään eteenpäin selittämään tyydytystä, jonka saamme havaitusta ympäristöstämme.
- Teoria selittää Appletonin mukaan myös sen, miksi ympäristön tutkiminen tuottaa mielihyvää.
 - Tutkimisen tilaisuuksia tarjoavat ympäristöt käynnistävät Appletonin mukaan ”halu-saavutus-mielihyvä –syndrooman”. Ne ”stimuloivat havaintovarustustamme täyttämään tehtävän, jonka täyttämiseen se kehittyi darwinilaisen luonnonvalinnan prosessin kautta”.
- Ympäristön tutkiminen kartoittaa sen turvallisuutta ja paljastaa uusia mahdollisuuksia. Horisontti on yleisin tutkimiseen houkuttava havaitun maiseman piirre. Horisontin vaikutusta voidaan lisätä muokkaamalla maisemaa esimerkiksi kasvullisuutta muokkaamalla tai kohottamalla korkeita rakennelmia horisontin yläpuolelle. Klassisen maisemamaalauksen linnanrauniot toimivat näin.
- Appleton kehittää näköala-piilopaikka-teoriaa hyvin laajan kulttuurisen aineiston (kirjallisuuden ja kuvataiteen) avulla. Klassisissa maisemakuvauksissa voi tunnistaa näköaloja ja piilopaikkoja sekä uhkia (hazard), joita havaitsija alitajuisesti kartoittaa.



Salvator Rosa (1615-1673). Rauniosilta. Palazzo Pitti, Firenze.

Maisemamieltymysten evoluutioselitys: savannihypoteesi

- Ornitologi Gordon Orians kehitti habitaattiteoriasta yksiselitteisemmin evoluutioselityksen esittämällä, että näköaloja ja piilopaikkoja tarjoavat maisemat tarjosivat hyviä elinympäristöjä ihmislajin kehitysympäristöissä. (Orians ja Heerwagen, "Evolved responses to landscape", 1992)
- Nykyihminen kehittyi Itä-Afrikan savanneilla, jotka tarjosivat hyviä elinympäristöjä kahdella jalalla käveleville, isoaivoisille ja ruokavaliotaan lihalla täydentäville hominideille. Savannit tarjoavat myös näkymiä kauas, ja ruohopeitteinen, kumpuileva maasto on suotuisia nomadista elämää viettäville metsästäjä-keräilijöille. Vesi on ainoa niukka resurssi.
- Savannihypoteesin mukaan me olemme niiden hominidien jälkeläisiä, jotka oppivat tunteen ohjaamana tunnistamaan ja valitsemaan sopivat elinympäristöt. Piirre oli periytyvä ja vakiintui lajityypilliseksi. Ihminen on sopeutunut ja oppinut pitämään hyvin erilaisista elinympäristöistä, mutta fylogeneettinen, lajinkehitykseen liittyvä savannimieltymys ilmenee yhä monenlaisina maisemamieltymyksinä.



Itäafrikkalainen savanni

Kulttuurinen testaaminen

- Judith Heerwagen ja Orians ovat testanneet hypoteesia monilla pienimuotoisilla kokeilla. Yksi näistä testasi sitä, miten savannihypoteesi sopii yhteen kulttuuristen maisemäkäsitysten kanssa. He testasivat mm. 46 auringonlaskua ja auringonnousua esittävään maalaukseen kolmea hypoteesista johdettua ennustetta. ("Humans, habitats, and aesthetics", 1993)
 1. Auringonlaskumaalauksissa pitäisi olla runsaasti ja auringonnousumaalauksissa paljon vähemmän piilopaikkasymbolismia.
 2. Ihmiset pitäisi esittää auringonlaskumaalauksissa lähellä paikkaa, jossa he aikovat viettää yön. Auringonnousumaalauksissa ihmiset voivat olla erilaisissa tilanteissa, koska heillä ei ole samaa aikapainetta.
 3. Tunnelmaltaan jännittyneiden auringonlaskumaalausten pitäisi esittää ihmisiä etäällä piilopaikasta tai toiminnassa, jossa he eivät kiinnitä huomiota uhkaavaan pimeyteen.
- Tulokset tukivat yleisesti ottaen ennusteita. Auringonlaskumaalauksissa oli huomattavasti enemmän piilopaikkasymboliikkaa kuin auringonnousumaalauksissa. Auringonlaskumaalauksissa oli myös enemmän rakennettuja suojia ja niissä oli vähemmän ihmisiä. Uhka oli ilmeinen parissa maalauksessa.



Jerome B. Thompson: **The Belated Party on Mansfield Mountain**, 1858.
The Metropolitan Museum of Art, New York

” As the sun sets and the evening breeze picks up, one sensible fellow holds up his watch to warn that they must soon depart. His companions ignore him, caring not that their way down the mountain will soon become difficult, even perilous.” (Museon kuvaus)

Puistot ja maisemasuunnittelu

- Savannimieltymystä ilmentää se, että ihmiset ovat erilaisissa kulttuureissa rakentaneet puistoja ja että puistoilla on liki poikkeuksetta savannipiirteitä. Puistot ovat kumpuilevia ruohopeitteisiä alueita, joiden hallitseva puutyyppi ovat suuret lehtipuut. Puistojen vaistomaista viihtyisyyttä on lisätty rakentamalla lampia tai järviä.
- Puistojen suosio tukee tutkimuksia, joiden mukaan ihmiset asettavat asuinpaikastaan riippumatta luonnonympäristöt kaupunkiympäristöjen edelle. Tämä on elinympäristöjä koskevien esteettisten mieltymysten yleispätevin piirre.



Roundhay Park, Leeds, England

Lopuksi

- Siitä huolimatta – tai ehkä siitä syystä – ettei ole yksimielisyyttä siitä, mitä esteettinen ja estetiikka ovat, estetiikkaa on viime vuosikymmeninä laajennettu uusille alueille. On syntynyt mm. ympäristöestetiikka ja arjen estetiikka.
- Vaatimattomimmillaan tämä on merkinnyt taide-estetiikan mallien soveltamista uusille alueille. Jos kuitenkin suhteemme esimerkiksi luontoon ja arkielämään on perustavasti erilainen kuin suhteemme taiteeseen, taide-estetiikan soveltaminen johtaa luonnon ja arkielämän estetisoimiseen meistä irrallaan olevaksi taideteoksen kaltaiseksi kokemuksen objektiksi.
- Estetiikan tuominen tavallisen kokemuksen piiriin on ollut hedelmällistä siinä suhteessa, että joudutaan väistämättä pohtimaan arvoja. Luontoa ja elinympäristöä koskevissa päätöksissä joudutaan ratkomaan esteettisten, taloudellisten ja ekologisten arvojen ristiriitoja. Olisi kätevää, jos olisi yhteinen mitta, mutta sellaisen löytäminen on hankalaa. Ossi Naukkarisen ajatus ihmisen toiminnan esteettisestä jalanjäljestä on kiinnostava, mutta kenen lestillä jälkeä mitattaisiin? Ajatus, että esteetikot tykönään kalibroisivat mitan, on todellisuudelle vieras.
- Kiista avohakkuista on hyvä esimerkki. Luonnonsuojelijat vastustavat avohakkuita ekologisista perusteista: ne tuhoavat ekosysteemejä, jotka ovat monenlaisten metsälajien – erityisesti hyönteisten – elinehto. Kiistasta etäämpänä ovat ihmiset ryhtyneet todennäköisesti vastustamaan avohakkuista esteettisiin perusteista: ne pilaavat metsämaiseman. Taloudellisten arvojen puolustajien mielestä liiallinen suojeleminen pilaa metsän.
 - ”Onko nyt viimeinenkin puu jätettävä pystyyn mätänemään, niin että kaikki metsämme rämettyvät läpipääsemättömiksi ryteiköiksi, joita kauniisti kutsutaan luonnontilaisiksi aarniometsiksi. Ja kaikki tämä vain sen takia, että jokainen tupajumi ja torakka saisi viettää monimuotoista ja onnellista elämää. Me suomalaiset olemme luonnonläheinen kansa, mutta miksi suojelisimme leivän suustamme.” Sauli Niinistö Helsingin Sanomien (18.5.1997) mukaan Kokoomuksen puoluevaltuuston kokouksessa 17.5.1997.



Avohakkuu v. 2009 suojeluun ehdotetulla Ahvenlammin alueella Savonlinnassa.
Kuva: Urpo Häyrinen.